

RAZGLEDI

UDK 910.(047) = 863
UDC 910.(047) = 20

GEOGRAFIJA IN SODOBNOST

Zapis ob zborniku razprav »Geografija i sovremenost, Izdajateljstvo Leningradskogo univerziteteta, Leningrad, 1982, str. 136«.

Igor Vrišer*

V zadnjem času je izšlo v Sovjetski zvezi veliko razprav, ki se ukvarjajo s teoretičnimi in idejnimi vprašanji sodobne geografske znanosti. Poleg geografov na moskovski Lomonosovi univerzi so zlasti dejavni na tem področju sodelavci leningrajske in novosibirske univerze. Tudi pričujoči zbornik »Geografija i sovremenost«, katerega pisci člankov so pomembni geografi z leningrajske univerze, posega na teoretično področje geografije. Vsebuje sedem prispevkov, ki se ukvarjajo z bistvom geografske vede (S. B. Lavrov), z vzročnostjo v geografiji (O. A. Drozdov in D. A. Guščin) in s sistematiko osnovnih pojmov in njihove razlage (A. G. Isačenko), oziroma obravnavajo odnose med geografijo in ekologijo (L. E. Smirnov) in vlogo geografskih raziskav v fizičnogeografskem sistemu (K. E. Ivanov), o vlogi aktualnega pristopa v reševanju pomembnejših problemov sodobne geomorfologije razglablja Ju. G. Seliverstov, oziroma o odnosu med mehanično in kemijsko denudacijo v različnih pokrajinskih pogojih pa A. P. Dedkov, V. I. Mozžerin in A. N. Šarifullin. Nekateri med temi prispevki imajo širše teoretično in epistemološko obeležje in zaslužijo, da o njih poročam. Razen tega dajejo vpogled v sodobna razmišljanja sovjetskih geografov. Ta razglabljanja resda v glavnem slede občemu razvojnemu toku geografije, vendar postavljajo v ospredje tudi nekatere posebne poglede, oziroma jih obravnavajo na način, ki ga nismo vajeni. Večino člankov v zborniku so napisali fizični geografi, ki so bili doslej predstavniki tistega dela sovjetske geografije, ki si je ustvaril v preteklosti trdnejši družbeni položaj, a je bil hkrati bolj konzervativnih nazorov, in po tradiciji bolj dualistično usmerjen, ter se je pogostoma, bolj kot z družbeno geografijo povezoval s sorodnimi naravoslovnimi vedami. Razprave v zborniku kažejo, da se tudi ti nazori postopoma spreminjajo in da leningrajski geografi, ki so bili trdno na dualistič-

* Dr., redni univ. prof., PZE za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, YU.

nih pozicij (npr. B. N. Semevskij, A. G. Isačenko), sedaj drugače gledajo na geografijo in njen položaj v sistemu ved ter na njeno notranjo logično zgradbo.

V tem pogledu je prvi prispevek S. B. Lavrova *O sodobnih tendencah razvoja geografske vede in problemih njene enotnosti* najbolj zanimiv. Avtor začenja svoja razmišljanja z ugotovitvijo, da je geografija v ZSSR v krizi, kar je razvidno iz njenega položaja v družbi in znanosti ter iz tematik zadnjih zveznih geografskih zborovanj. Kljub nastajanju novih specializiranih stolic (za matematizacijo geografije v Kazanu, za socialno-ekonomsko geografijo v Tartuju, za geosisteme v Irkutsku ali modeliranje teritorialno-proizvodnih kompleksov v Novosibirsku) je šel geografski razvoj vse preveč v širino. Po drugi strani je poglobljanje geografskega znanja odpiralo nove teoretske in epistemološke probleme (tako so npr. na oceanološki sekciji na zadnjem zveznem geografskem kongresu pretežno govorili o socialnoekonomskih problemih, ne pa o fizičnogeografskih raziskovanjih morij), ki se večidel ne skladajo z dosedanjimi opredelitvami in klasifikacijami. Obenem pa stoji geografija pred številnimi družbenimi nalogami, tako da smo bolj upravičeni govoriti o krizi rasti, kot pa o vsebinski ali metodološki krizi.

H krizi je veliko prispevala dolgotrajna diferenciacija geografije, zaradi katere se je cepila na številne stroke. Danes najbrže ni nikogar več, ki bi dvomil o dvojnem izvoru in značaju zakonitosti, s katerimi ima geografija opravka. Vendar je čedalje bolj očitno, da obstajajo poleg naravnih in družbenih zakonov tudi zakoni o vzajemnem medsebojnem učinkovanju. Za razvoj geografije je nad vse pomembno spoznanje, da poteka medsebojno vplivanje med naravo in družbo na podlagi posebne vrste zakonitih odnosov (geosistem), v katerem tako narava kot družba vstopata na neizogiben način in iz notranjih razlogov. Marksizem tolmači, da se ti odnosi tvorijo na podlagi procesa družbene reprodukcije, ki je, kot je znano, pogojena po eni strani z naravo, po drugi pa z družbenimi odnosi in se materializira v medsebojnem učinkovanju in preobrazbi zemeljskega površja (str. 7). Da bi razumeli in razložili te odnose, je treba poznati izsledke družbenih, naravoslovnih in tehničnih ved.

Po mnenju velikega sovjetskega naravoslovca V. I. Bernadskega je mogoče spoznavati in reševati odnose med naravo in družbo le, če se specializiramo po problemih in ne po posameznih vedah. Takšen pristop zagotavlja nujno potrebna integracija znanosti. Tovrstna preusmeritev bi v geografiji povzročila razvoj takoimenovane »konstruktivne« geografije in bi zavrla ponavljajoče se razlage in drobljenje geografije. Predmet geografije — geografsko okolje — je treba pojmovati na naravoslovno-družbeni način in sistematiki geografskega znanja bi morala izhajati iz »dvueđinstva« (Mukitanov 1980) ter ji ne bi mogli pripisati niti naravoslovni niti družboslovni značaj. V ta namen bi po mnenju Lavrova bilo treba opustiti dosedanjo strokovno ozkost, »cehovsko« terminologijo, cepljenje geografije ter površno kritiziranje zastarelih inzemskih pogledov iz petdesetih in šestdesetih let, kar se je vse razpaslo v sovjetski (in mar-

sikateri drugi) geografiji. Zavrēci bi bilo treba zastarele predstave o »čistosti« geografskega okolja ter sprejeti Marksovo misel o antropogeni naravi« (antropologiēeskoj prirode). Ti ozki nazori moēno Źkodujejo geografiji in jo odvrāēajo od stvarnosti, zaradi ēesar izgublja druŹbeni pomen.

V sodobni geografiji se uveljavljajo trije pomembni procesi: »ekologizacija«, »sociologizacija« in »ekonomizacija«. Pod njihovim vplivom nastajajo nekatere nove stroke, kot npr. ekonomska klimatologija, biogeoeconomika, ekonomska pedogeografija itd.

»Ekologizacija« je zajela geografijo razmeroma pozno. Sam pojem, ki je bil prvotno bioloŹki, je dobil v zadnjem ēasu izrazit socioloŹki pomen (human, social ali cultural ecology) ob tem pa se je pogostoma pozabilo na bistvo ekologije, to je na raziskovanje odnosov med naravo in druŹbo. Źe vedno teēejo razprave, ali je ekologija »meddisciplinski kompleks ved« ali samo specifiēen znanstveni pristop (I. P. Gerasimov 1978); to drugo staliŹe prevladuje med fiziēnimi geografi v ZSSR. Ne glede na ta razglabljanja je oēitno, da »ekologizacija« geografije terja integracijo znanj, sicer ne bo mogla opraviti nalog, ki se ji zastavljajo: sestava ekoloŹko-ekonomskih orisov regij, »konstruiranje biogeocenoloŹkega pokrova« v posameznih regijah ali iskanje optimalnega ekonomskega razvoja posameznih obmoēij z ekoloŹkega vidika. Źele v zadnjem ēasu so nastala nekatera pomembnejŹa dela ekoloŹko-geografskega znaēaja (E. V., Milanova, A. M., Rjabēikov 1979, A. G., Isaēenko) in o temi se je razpravljalo na kongresih. Sklep je bil, da je treba ekoloŹko problematiko povezati s »landŹaftovedenjem« in da mora postati sestavina prognoz in projektov o prostorskem razvoju.

Druga pomembna teŹnja v svetovni in tudi v sovjetski geografiji je »sociologizacija«. Na zahodu so na njeno uveljavljanje moēno vplivali socioloŹki problemi velikih mest, razoēaranje nad kvantitativno geografijo iz petdesetih in Źestdesetih let ter ekoloŹki problemi, v Sovjetski zvezi pa predvsem razvoj ekonomije in Źivljenjskega standarda, spremembe demografskih razmer in njihov vpliv na regionalni ekonomski razvoj ter problemi naselij. Zaradi socialistiēnega druŹbenega reda »radikalizacija geografije« ni dobila socialnih ostrin kot na zahodu, kjer je bilo veē pobornikov te usmeritve (npr. D., Harvey; ali »Radical Geography«, Chicago, 1977). Vsekakor pa je treba oba procesa, »ekologizacijo« in »sociologizacijo«, oceniti kot napredek v humanizaciji znanosti.

Manj je napredovala »ekonomizacija« geografije, ēeprav je po drugi strani res, da so zveze med obema vedama vse tesnejŹe in da je pogostoma sliŹati o »geografizaciji« ekonomije, zaradi ēesar postaja razmejevanje med vedami, ki obravnavajo naravo-druŹbo-druŹbeno reprodukcijo, ēedalje teŹavnejŹe.

Po mnenju Lavrova terjajo ti novi pogledi na geografijo spremembo njene sistematike in opustitev nekaterih pretencioznih ciljev, kot je npr. razlaga, da je geografija veda o odnosih med naravo in druŹbo. Bolj ustreznna definicija geografije bi po njegovem bila, da je geografija »veda o organizaciji prostora« ali veda »o razliēnih oblikah teritorialnih sistemov in njihovi povezanosti« (povzeto po Bobeku) ali da je to »konstruk-

tivna znanstvena disciplina, ki se ukvarja s kompleksno preobrazbo in uredjanjem okolja, ki nas obdaja».

S problematiko odnosa med geografijo in ekologijo se ukvarja tudi prispevek L. E. Smirnova. Sodi, da je bliskoviti vzpon ekologije, njeno pojmovno širjenje ter prodor v posamezne vede in širšo javnost šel v prvi vrsti na račun geografije. Ob vsem tem pa znanstvena sistematika ekologije nikoli ni bila temeljito izdelana in opredeljena, čeprav se pojem »ekosistem« stalno uporablja in pogosto prekriva, kot nekakšen krovni sistem, druge temeljne naravne ali družbene sisteme. Bistveno za ekološke sisteme, kakršnikoli so že, je, da eksistirajo le ob nekem drugem sistemu. Zastavlja se vprašanje, koliko ekologij je in kaj jim je skupno. Če uvrščamo v ekologijo najrazličnejše odnose do okolja, potem, ugotavlja Smirnov, je obča ekologija lahko le neka splošna metodologija, ali točneje splošna sistemska teorija, ki jo uporabimo oziroma apliciramo na konkretno ekologijo (str. 60-61).

Splošna »ekologizacija« kot jo danes doživljamo, gre marsikdaj tudi v ekstremne smeri. Med naravoslovci neredko srečamo mnenje, da bi biosfero pravzaprav morali pojmovati kot biosfero, to je skupnost žive materije in živih bitij, ki jo obdajajo litosfera, atmosfera in hidrosfera. Takšno pojmovanje v bistvu zanika geografijo. Vendar tudi zastopniki takšnih mnenj ugotavljajo, da je takšno pojmovanje preozko in zato uvajajo še en pojem, ki so ga povzeli po naravoslovcu Bernadskem: poleg biosfere naj bi obstajala še noosfera, to je območje »misleče materije« ali območje, kjer človek (misleče bitje) s svojo mislijo in delom deluje na naravo.

Smirnov, ki zavrača ena in druga mnenja o ekologiji, meni, da je mogoče noosfero pojmovati edino kot družbeno (socioekonomsko) skupnost, obstajajočo v geografskem ovoju (oboločki). Odnos družbe do narave se oblikuje na tri ekološko-geografske načine: 1. biogeografska ekologija, ki obravnava odnos živih bitij in človeka do okolja, 2. socialnogeografska ekologija, ki proučuje odnos družbe do okolja in 3. inženirskogeografska ekologija, ki raziskuje medsebojne učinke med inženirskimi sistemi in naravo (z njimi se ukvarja aplicirana geografija). Členitev je izdelana docela iz družbenega vidika, saj v naravi pravzaprav ni ekoloških problemov; te ustvarja človek oziroma družba. Pretirano poudarjanje enega ali drugega vidika pa nas lahko zavede v geografski, sociološki, biološki ali tehnični determinizem. S to členitvijo nikakor niso zajeti vsi ekološki vidiki. Nekateri docela presegajo geografsko pojmovanje in sodijo v sociologijo ali psihologijo (npr. industrijska psihologija). Prav tako pa tudi ni mogoče geografskega raziskovanja osredotočiti zgolj na odnose med naravo in družbo, kot to priporočajo nekateri sovjetski geografi.

Po mnenju avtorja je glavni namen geografske ekologije — geoekologije — varstvo narave. S poseganjem družbe v naravo postaja ta naloga čedalje nujnejša, a tudi zahtevnejša. Ne bi smela biti omejena le na določene posege ali na najbolj ogrožena območja. Zaradi verižnih posledic, ki slejkoprej prizadenejo celotno družbeno delovanje, skrb za varstvo narave ne bi smela biti naravnana zgolj na tehnične posege. Morala bi biti stalna skrb in prisotna v vsakem družbenem odnosu do narave (str. 66).

Za Smirnova je varstvo narave predvsem moralno vprašanje, ki ga je človeštvo v času industrializacijskega vzpona in zaradi kapitalističnih profitnih razlogov zapostavilo in tako pretrgalo preiščeni in na izkušnjah temelječi odnos med naravo in družbo, kot je obstajal v preteklosti. Namesto dosedanje stihije bi moralo človeštvo v prihodnje bolj preiščeno in načrtno ravnati, saj so naravni viri omejeni, potrebe pa čedalje večje. Zaradi razvoja proizvodnih sredstev in proizvodnih odnosov se odnos ljudi do narave spreminja, in tako je varstvo narave pred stalno novimi nalogami in njegovo dejavnost ni mogoče pojmovati kot enkratni poseg.

Tudi v Sovjetski zvezi srečujemo dva pogleda na ekološko problematiko. Prvo, močno pesimistično, vidi glavnega krivca za porušeno ravnotežje med naravo in družbo v znanstveno-tehničnem napredku. Propagira asketstvo, vračanje k naravi in idealizira stare civilizacije ter obsoja mesta. Ima močne filozofske korenine. Zaradi svoje pasivnosti pogostoma spodbuja grabežljivost in nadaljnje uničevanje naravnih dobrin. Nasprotno optimistično stališče vrednoti odnose narava-družba kot večidel harmonične, morebitne težave presoja kot krajevno in časovno omejene pojave. V znanstveno-tehničnem napredku vidi zagotovilo, da bodo te slabosti odstranjene in da bo človeštvo obvarovalo naravo. Smirnov pravi, da je narava veliko prezapleten in še zdaleč ne idealen sistem, da bi družbeni odnos do nje lahko uravnavali na tako preprostih filozofskih izhodiščih. Tudi se ne strinja s tistimi, ki skušajo urejanje teh odnosov opreti na dosedanje izkušnje. Namesto takšnega »obrtiškega« načina reševanja bi morali zgraditi občo teorijo, ki bi združevala znanje bioloških, tehničnih in socialnih ved o geografskem okolju. Ker se z okoljem v prvi vrsti ukvarja fizična geografija oziroma geografija na sploh, bi le-ta morala prevzeti to nalogo. Drugo vprašanje je, ali je za kaj takega usposobljena. To je vedno zelo zahtevna naloga, saj nam npr. manjkajo kriteriji, kaj je kvalitetno okolje in kaj vse naj zajema varstvo narave.

O. A. Drozdov in D. A. Gušin sta prispevala članek o »kategoriji vzročnosti v geografski vedi«. Upravičeno opozarjata, da je geografija v primerjavi z drugimi naravoslovnimi vedami v svojskem položaju. Medtem ko npr. veljajo fizikalne zakonitosti vsepovsod, je v geografiji vrsta spoznanj vezanih na dani sistem, čas ali kraj. Konkretnost njenih ugotovitev ni enaka in se spreminja glede na svetovno, regionalno ali krajevno raven. Njena razlaga je pogosto zasnovana od splošnega k posebnemu ali celo k posameznemu oziroma obratno.

Druga značilnost geografskega raziskovanja je v tem, da je trajnost preučevanih pojavov različna, opravka imamo z veliko »konstantnostjo«, npr. pri reliefu, ali s hitrimi in v zgodovinskem obdobju potekajočimi družbenimi spremembami. Tega npr. ne poznajo fizikalne, kemijske ali biološke vede, kjer nastopajo spremembe na zelo dolga razdobja.

Nadaljnje težave pri razlagi vzročnosti v geografiji povzročajo dejstvo, da pri razlagi večine pojavov ni dovolj, da poznamo zgolj današnje stanje pojava, temveč moramo poznati tudi njegovo spreminjanje, ki ga povzročajo drugi pojavi v okolju, s katerimi je preučevani pojav v direktni ali indirektni zvezi.

Tudi ti pojavi imajo svoje lastne spreminjevalne težnje, kar dodatno zapleta podobo in sestavo celotnega sistema. Geografija, ki proučuje zapletene kompleksne pojave in sisteme (»landšafte«, klimatske cone, oceane, teritorialne-proizvodne komplekse itd.), se srečuje z velikim številom vzajemno povezanih in delujočih faktorjev. Le-ti vplivajo na celotni sistem in se torej uveljavljajo kot vzrok preobrazbe sistema, včasih pa le kot nujen pogoj. Od tod nuja, da registriramo vse delujoče faktorje in njihove lastnosti (intenzivnost, dolgotrajnost, časovno in prostorsko razpršenost), saj se nam že itak neredko dogodi, da naletimo na nepredvidene posledice, ki jih še pri tako premišljenem posegu v naravo nismo pričakovali.

Posebna težava pri preučevanju vzročnosti v geografiji obstaja tudi v tem, da zveze med vzroki in posledicami niso vedno linearne, ampak potekajo s spreminjajočo jakostjo ali celo skokovito.

Pri vsem tem marsikje kompleksni način preučevanja zemeljskih pojavov zavračajo; smatrajo ga za nenatančnega in površnega. Menijo, da edino z analitičnim načinom lahko ovrednotijo vlogo in pomen posameznih dejavnikov. Če k temu še dodamo odpore zoper nove matematične metode in prijeme sistematske teorije, ki bi lahko bistveno poglobili razlago v geografiji in se v geografiji tradicionalno uveljavljajo, lahko samo ugotovimo, da bo geografija še dolgo ostala razprta med protislovnima procesoma diferenciacije in integracije njenega znanja. Avtorja se zaradi tega zavzemata za oblikovanje enotne teoretične baze, primerjanje znastvenih izsledkov, enotno terminologijo, boljše poznavanje bistva posameznih procesov in za uveljavljanje sinteze v posameznih strokah kot v širših disciplinah.

V docela drugačno problematiko posega prispevek A. G. Isačenkova »sistemih osnovnih pojmov sodobnega landšaftovedenja«, ki podaja sistematiko te manj znane in uveljavljene oblike fizičnogeografskega raziskovanja. Pri nas se je zadnjem času uveljavil za »landšaftovedenje« naziv pokrajinska ekologija (nemško Geoökologie ali Landschaftsökologie po Trollu). Avtor omenja, da so tudi v Sovjetski zvezi dolgo iskali boljši termin, vendar so na koncu ostali pri tej, iz nemščine prevzeti besedi, ker niso dobili primernejšega naziva.

»Landšaftovedenje« razlaga avtor kot del fizične geografije, katerega cilj je preučevanje geosistemov (prirodnih teritorialnih kompleksov) na regionalni ali lokalni ravni in kot strukturne podrazdelitve epigeosfere (= zemeljske površinske sfere). Pojem geosistem (geografski kompleks) pa tolmači kot dinamičen materialni sistem, ki se sestoji iz geografskih komponent, medsebojno povezanih in pogojenih v svojem razvoju in prostorski razmestitvi. Geografske komponente so različne oblike materije: zemeljska skorja, atmosfera, voda, prst in biološki svet.

V nadaljnjem podaja Isočenko podrobno sistematiko pokrajinske ekologije in razlago posameznih pojmov. Prikaže tudi raziskovanje geosistemov, njihov razvoj, tipologijo in klasificiranje in to na regionalni in lokalni ravni.

Vendar namen našega prikaza ni obravnava te geografske panoge, njene strukture in metodologije. O tem nam je nedavno podrobno poročal D.

Plut, 1980. Bolj nas zanima, kako Isačenko vgrajuje svoj sistem »landšaftovedenija« v celotno geografsko zgradbo. Značilno je, da ga pojmuje strogo fizičnogeografsko, in le na nekaterih mestih (npr. pri razvoju »landšafta«) omenja možni antropogeni vpliv. »Čistost« fizičnogeografskega pristopa ohranja celo pri najbolj temeljnih teritorialnih enotah, čeprav je vprašljivo, v kolikšni meri lahko te »geotope«, »ekotope« ali kakor jih že poimenujemo, obravnavamo na takšen abstrakten način. Še več. Isačenko naravnost odklanja misel, da bi »landšafte« obravnavali kot nekakšne »totalne« ali »prirodno-tehnogeno-antropogene sisteme«. Tudi, če se ti družbeni vplivi pojavljajo, oni ne opredeljujejo »landšafta«, saj človek ne ustvarja novih komponent »landšafta«, temveč samo vnaša v njega nove elemente, ki pa so le analogija naravnih elementov in funkcionirajo v sistemu naravnih zvez in zakonov (str. 39-40). Razvoj »landšafta« vedno poteka na osnovi naravnih zakonov.

Toliko o teh štirih najbolj zanimivih prispevkih, drugi so bolj ozkega strokovnega značaja in zato o njih ne poročamo.

Iz vsega tega lahko razberemo, da se razprave o bistvu, ciljih in smislu geografije v sovjetskih geografskih krogih nadaljujejo z nezmanjšano zavzetostjo. Do izraza prihajajo nekateri novi pogledi. Zlasti se veliko ukvarjajo z odnosom geografije do ekologije. Čedalje bolj pa se lotevajo tudi teme o enotnosti geografije, čeprav se je še pred desetletji zdelo, da je razprava dokončno zaključena v korist dualističnega koncepta geografije.

Naš prikaz lahko sklenemo z mislijo francoskega geografa J. Drescha 1976, ki jo je povedal na XVIII. svetovnem kongresu geografov v Moskvi: »Križa? Nedvomno je! Znanstvena disciplina, ki bi ne poznala kriz, bi zapadla v drež, pričela bi umirati... Obstajajo krize v tehničnem in epistemološkem razvoju ved, toda to so nedvomno — dobrodejne krize!«.

Literatura

- Mukitanov, N. N., 1980, Metodološke probleme teoretizacii geografičeskogo znanja, Moskva.
 Gerasimov, I. P. -1978, Metodološke probleme ekologizacii sovremennoj nauki, Voprosi filosofii, No. 11, Moskva.
 Milanova, E. V., Rjabčikov, A. M., 1979, Geografičeskie aspekti ohrani prirodi, Moskva.
 Plut, D., 1980, Raziskovalne zasnove in delovna metoda pokrajinske ekologije, Geografski vestnik 42, Ljubljana.
 Dresch, J., 1976, v zborniku: Sovremenaja geografija, Meždunarodnij geografičeskij sojuz, Moskva.

GEOGRAPHY AND CONTEMPORARY WORLD

Igor Vrišer

(Summary)

The paper summarizes and comments on the four contributions in the reader »Geografija i sovremennost« (Geography and Contemporary World) published by University of Leningrad. The first paper by B. S. Lavrov deals with contemporary trends in the evolution of the geographical science and the problem of its unity. The second paper, by L. E. Smirnov, comments on the relation between geography and ecology, whereas in the third paper, by O. A. Drozdov and D. A. Gušin, the authors discuss the category of causality in geography. The fourth paper, by A. G. Isačenko, explains the system of basic notions of the modern »Landschaftskunde« (landšaftovedenije).